

Багряк А. С. Історико-правові умови становлення інституту «вето» в допрезидентський період розвитку української держави

У статті охарактеризовано допрезидентський період державотворення на території України, формування і розвитку інституту вето; визначено історичні передумови виникнення інституту вето в досліджуваний період; проаналізовано особливості інституту вето на таких історичних етапах розвитку: в добу Київської Русі, Литовського князівства, Речі Посполитої, Гетьманщини, УНР, радянський період.

Ключові слова: інститут вето, форми вето, глава держави, Президент України.

Багряк А. С. Историко-правовые условия становления института «вето» в допрезидентский период развития украинского государства

В статье охарактеризован допрезидентский период развития государственности на территории Украины, формирование и развитие института вето; определены исторические предпосылки возникновения института вето в исследуемый период; проанализированы особенности института вето на таких исторических этапах развития: в эпоху Киевской Руси, Литовского княжества, Речи Посполитой, Гетманщины, УНР, советский период.

Ключевые слова: институт вето, формы вето, глава государства, Президент Украины.

Bahryak A. Historical and legal conditions for the formation of the institute «veto» in doprezydentskyi period of the ukrainian state

The article described the presidential period of nation-building in Ukraine, formation and development of the institution veto; The historical prerequisites of the Institute of veto in the study period; defined system features a veto on such historical stages of development: a day of Kievan Rus, Duchy of Lithuania, the Commonwealth, the Hetmanate, the UPR, the Soviet period.

Key words: Institute of veto, form of veto, Head of State, the President of Ukraine.

УДК 340.1

*Олег Леонідович Богініч,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ТА ПОЗИТИВІСТСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Як відомо, 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України і Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі — ЄС). Цей акт позитивного законодавства визначив вектор суспільно-політичного розвитку країни на довгі роки, його вплив на її майбутнє у повному обсязі ще складно уявити. Поряд зі схвальними оцінками такого кроку, у тому числі з боку науковців, мають місце і негативні. Оскільки позитивне законодавство, як свідчить історія, інколи має таку ваду, як хибність, необхідно дослідити передусім природно-правові засади таких важливих для життя всієї країни змін у її політичному та економічному житті.

Відповідно до Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції з прав людини, Конституції України — людина, її права та свободи визнані вищою соціальною цінністю, на захист

яких спрямована діяльність спеціально створених міждержавних органів та організацій (Комітет з прав людини Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН), Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Європейський суд з прав людини (далі — Суд) тощо). Разом із тим головною інституцією, яка покликана здійснювати захист прав і свобод людини та громадянина, є національні держави, які відповідно до преамбули Загальної декларації прав людини взяли на себе зобов'язання охороняти її права силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення.

Таким чином, людина, її права та свободи становлять альфа й омега існування будь-якої держави. Зрозуміло, це стосується й України, яка не дуже добре виконує ці обов'язки, зважаючи на численні скарги її громадян до Суду. Більш того, саме порушення прав громадян, яке за часів президентства В. Януковича набуло тотального характеру, змусило громадянське суспільство повстати на захист своїх прав. Але той факт, що 10 років перед тим відбулася перша — Помаранчева революція, говорить про системні недоліки у здійсненні державної влади в Україні.

Тому рух українського суспільства в бік інтеграції з ЄС не в останню чергу був викликаний саме дефектністю державного механізму в Україні, відсутністю віри людей в ефективність публічної влади, яка протягом 20 років здійснювала лише кроки, спрямовані на власне збагачення. Без аналізу причин такого становища неможна сподіватися на дієвість західноєвропейських моделей організації державної влади, оскільки вони, по-перше, не враховують специфіки України, по-друге, окремі країни ЄС і сьогодні демонструють аналогічні українським вади функціонування державного механізму. Інакше кажучи, необхідно виявити системні закономірності функціонування державно-організованих систем, побудованих на приватній власності, принаймні тих із них, які негативно впливають на їх функціонування.

Найбільш повний критичний аналіз відносин приватної власності та відповідних їм політико-правових інститутів був здійснений, як відомо, К. Марксом. Саме буржуазія, з точки зору вченого, на той час визнавалася домінуючою економічною та політичною силою, яка спрямовувала сучасний йому суспільний рух. Квінтесенцією цього суспільного устрою був соціальний дарвінізм, коли право на життя і пов'язані з ним преференції мав насамперед сильніший. Революція 1917 р. у Росії змінила такий хід подій. На історичну арену піднявся клас робітників, який скасував приватну власність на засоби виробництва і впровадив протилежну їй форму — суспільну, яка проіснувала на території колишнього Радянського Союзу понад 70 років. Але іронія історії полягала в тому, що саме робітники, селяни, заради яких робилася революція, не сприйняли загальнонародної власності як своєї, а тому програли спочатку економічне, а потім і політичне протистояння із Заходом, який сповідував інші принципи організації господарського життя. Проте слід віддати належне історії Радянського Союзу для майбутнього розвитку Заходу, який використав недоліки царської Росії в організації соціального та економічного життя і ввів більш гуманні закони для найманих працівників (промислових працівників, селян), реалізувавши врешті-решт ідею соціальної держави.

Отже, логічним є висновок про те, що К. Маркс у своїй критиці не помилився з оцінкою негативних вад капіталізму, хоча помилився з соціалізмом, принаймні з його оцінкою загальнонародної власності на засоби виробництва як більш прогресивної. Але оскільки аналіз соціалістичної економіки не становить мету цієї статті, тому зупинимось лише на потенційно небезпечному впливі капіталістичних форм господарювання на діяльність політичних інститутів, оскільки вони вже продемонстрували свої негативні властивості під час свого функціонування у незалежній Україні.

Приватна власність є більш ефективною формою господарювання, аніж протилежна їй — суспільна (загальнонародна). Це недвозначно продемонстрував досвід Радянського Союзу та інших колишніх соціалістичних країн. Водночас функціонування приватної власності несе на собі вагомі політичні ризики. Схильність до монополізації, зловживання правами, підпорядкування приватним інтересам небагатьох інтересів всього суспільства, нав'язування своєї волі шляхом як застосування права сили, так і маніпуляцією свідомістю — ось тільки деякі недоліки функціонування цієї форми власності. Досить нагадати лише відомі вислови К. Маркса щодо злочинної форми накопичення первинного капіталу, держави як комітету з управління справами буржуазії тощо. Практика діяльності української держави за останні 20 років підтвердила правильність цих

висновків, особливо це виразно виявилось за часів правління колишнього президента В. Януковича.

Не слід думати, що це оцінки лише представників марксизму. Аналогічні результати аналізу діяльності капіталістичних держав висловлювали і західні науковці. Так, зокрема М. Вебер визнавав за державою інструмент панування панівної групи, яка дає меншості засоби прийняття рішень і спрямування загальної активності суспільства [1, с. 129]. Американський антрополог Л. Вайт вказував, що визнання за державою функції виконання загальних справ, збереження системи як цілого затіює більш партикулярну функцію: підтримання відносин субординації та експлуатації [2, с. 131].

Таким чином, негативний вплив приватного капіталу на функціонування державного механізму є очевидним, хоча і в деяких сучасних західних країнах його вплив вдалося мінімізувати. Основним запобіжником на шляху зловживання влади своїми повноваженнями у цих країнах є розвинуте громадянське суспільство, яке не дає олігархічно побудованій владі здійснювати свій диктат. Але оскільки в Україні таке суспільство тільки народжується, необхідні додаткові механізми, які сприятимуть запобіганню порушення прав громадян з боку органів держави. На думку автора, до останніх належать такі:

По-перше, це здійснення системного контролю за владою з боку суспільства шляхом організації спеціальної структури, яка на громадських засадах буде його реалізовувати від районного рівня до рівня республіки. Наприклад, такою організацією могло бути громадське об'єднання «Майдан», яке було створене під час Революції гідності. Головним її завданням була б фіксація порушення будь-якими державними органами прав громадян та оприлюднення таких фактів у спеціальному реєстрі;

По-друге, укладання контрактів із вищими посадовими особами держави на виконання їх функцій. Такий контракт також від імені всього суспільства могло б укладати зазначене вище громадське об'єднання, яке під час укладання контракту враховувало б інформацію з реєстру порушення прав громадян, про який йшлося. Факти порушення таких прав повинні бути підставою для розірвання з посадовцями контрактів та їх відставки;

По-третє, це щорічний звіт народних обранців (для тих, хто вперше обирається — раз на півроку) перед громадою, яка їх обрала щодо виконання своїх обов'язків. У випадку їх порушення повинні наступати такі наслідки, як усунення від посади. І більш того, невиконання ними своєї передвибірчої програми, здійснення протилежних від задекларованих дій слід розглядати як шахрайство, що повинно передбачати притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності;

По-четверте, реформування судової гілки влади шляхом створення суду присяжних для розгляду всіх справ, де обвинувачення висувається проти громадянина у скоєнні кримінального правопорушення, за яке можливе покарання у вигляді позбавлення волі. Формування суддівського корпусу через прямі вибори громадою, де будуть здійснювати свою діяльність такі судді, з урахуванням професійної думки юристів-практиків (адвокатів). Створення спеціального органу з числа науковців-юристів для контролю за дотриманням прав громадян з боку суддів при здійсненні ними судочинства. Визнання одним із джерел права теорію природного права, врахування думки науковців при прийнятті конкретних судових рішень;

По-п'яте, фінансування і здійснення управління громадським телебаченням самим громадянським суспільством через спеціально обрану ним спостережну раду.

Зазначені пропозиції, з точки зору автора, будуть корисними не тільки для «нових демократій». Наприклад, з огляду на досвід функціонування політичних інститутів сучасної Італії, практичність таких пропозицій не викликає сумніву, оскільки навіть у цій країні, яка вже нараховує багаторічний досвід життя в умовах багатопартійності та входить до ЄС, існують подібні до українських вади здійснення державної влади. Так, зокрема, протягом останніх 15 років з боку італійських високопосадовців робилися спроби узурпувати владу шляхом підкупу значної кількості політиків, співробітників правоохоронної системи, засобів масової інформації. Були встановлені прямі зв'язки із кримінальним світом, який завдяки підтримці політиків почав легалізовуватися. Одним з активних діячів цієї кампанії був тодішній прем'єр-міністр Італії С. Берлусконі [3]. Таким чином, правомірним є висновок, що форми організації суспільного життя на приватно-

правових засадах апіорі несуть суттєві ризики для дотримання прав громадян та в цілому для громадянського суспільства.

А тому сподіватися на автоматичну дію в Україні проєвропейських законодавчих актів у зв'язку з підписанням Україною угоди про асоціацію з ЄС є політичною ілюзією, подібною до ілюзій, які існували у громадян України в зв'язку з набуттям нею незалежності.

Так, законодавство ЄС є позитивним явищем, але ігнорування небезпек приватноправового способу організації економічного життя, неврахування особливостей перехідного періоду, у якому нині перебуває Україна, може призвести до результатів, які громадськість не очікує. Тому, зважаючи на єдину мету, яка об'єднує як країни ЄС, так і Україну — утвердження та забезпечення прав і свобод людини — інтеграція повинна проводитися на рівні базових принципів правових систем, особливості ж правового регулювання окремих статусів, компетенцій повинні враховуватися, беручи до уваги конкретний стан справ у тій чи іншій сфері суспільного життя. Причому, як вбачається, і досвід післямайданної України буде незайвим для вивчення і впровадження у діяльність політичних та правових систем окремих країн ЄС.

Таким чином, інтеграції з ЄС підлягають насамперед гуманістичні засади організації суспільного життя на цінностях природного права, тобто верховенства прав людини над правом народів, націй. У реаліях України це означає зміну акценту з розбудови держави на формування громадянського суспільства, підвищення його ролі у контролі за діяльністю державної влади, що дасть можливість сподіватися на зміни у відносинах між державою та громадянським суспільством — з панування держави до панування громадянського суспільства, яке використовує державу як службовий інструмент для досягнення своїх цілей. У зв'язку із зазначеним не зайвим буде нагадати давній правовий принцип — *salus populi suprema lex* (благо народу — вищий закон).

Разом із тим не слід забувати, що права людини не є абсолютними, вони обмежені правами інших осіб. Наприклад, дозволи у деяких країнах на одностатеві шлюби є порушенням фундаментальних основ буття людини, суперечать правам дітей на духовне здоров'я, побудову ними в майбутньому гармонійної родини. Ще більші загрози для майбутнього дітей становить легітимізована у деяких державах практика їх усиновлення такими парами. Все це результат секуляризованої моралі країн Заходу, що з огляду на християнські цінності, властиві більшості громадян України, потребує правового захисту з боку української держави.

Таким чином, підтверджуючи свою відданість ідеалам верховенства прав людини, українському законодавцю у питаннях регулювання сексуальної свободи слід виявляти поміркованість, яка ґрунтується на національних та релігійних традиціях українського народу. Отже, на шляху інтеграції правових систем України та ЄС, при виборі природно-правових чи позитивістських засад такої інтеграції, пріоритет повинен надаватися саме першим, оскільки вони витримали перевірку часом і відображають найбільш суттєві засади людської цивілізації.

Зазначене вище щодо пріоритету природно-правових засад перед позитивістськими при інтеграції правових систем України та ЄС не слід тлумачити спрощено. Річ у тому, що ті нормативно-правові акти ЄС, які не суперечать кращим традиціям українського народу і є довершеними у регулюванні певної сфери суспільних відносин, можна імплементувати у правове поле України. У цьому випадку завданням законотворчої гілки влади та нормопроектних підрозділів відповідних органів виконавчої влади буде адаптація юридичних конструкцій норм таких актів до вітчизняної юридичної практики. Для досягнення цієї мети необхідним, з точки зору автора, є якнайшвидше прийняття Верховною Радою України Закону України «Про нормативно-правові акти», де всі ці питання були б вирішені.

До речі, саме олігархічно побудованій владі Україна може «подякувати» за неприйняття парламентом майже протягом 20 років зазначеного вище закону. Це є ще однією ілюстрацією правомірності такої характеристики української держави (законодавчої гілки), як комітету по управлінню справами буржуазії, оскільки саме інтересам останніх та численним групам чиновників, судових передусім, відповідала нормативна невизначеність регулювання питання колізії нормативно-правових актів, яка дозволяла їм вирішувати численні судові справи на свою користь, враховуючи саме цю недосконалість правової системи України.

Таким чином, із зазначеного вище випливає, що при інтеграції правових систем України та ЄС природно-правові аспекти інтеграції мають пріоритет над позитивістськими: тільки природ-

ні права особи підлягають першочерговому юридичному захисту, причому останні мають певну межу такого захисту, яка визначається інтересами інших осіб, насамперед дітей, інститути громадянського суспільства з необхідністю повинні контролювати органи державної влади, особливо в період трансформаційних змін.

Список використаних джерел

1. *Баландьє Ж.* Політична антропологія / Ж. Баландьє. — К. : Альтпрес, 2002.
2. *White L. A.* The Evolution of Culture / L. A. White. — N. Y., 1959.
3. *Берлускони.* Личное дело [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://elektri4ka.io.ua/vd2afa7c59574644ae40f269248d079e0>.

Богиніч О. Л. Природно-правові та позитивістсько-правові аспекти інтеграційних процесів в Україні

У статті розглядаються питання врахування природно-правових та позитивістсько-правових засад у процесі інтеграції, яка відбувається в Україні у зв'язку з ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Зазначається, що пріоритет мають природно-правові засади. Розкриваються системні ризики для діяльності політичної системи, які пов'язані з функціонуванням приватної власності. Наголошується на необхідності посилення контролю інститутів громадянського суспільства над органами держави у виконанні ними своїх функцій. Визначаються правові межі захисту прав особи, зокрема інтересів дітей. У контексті діяльності політичних інститутів сучасної Італії робиться висновок щодо доцільності врахування досвіду «післямайданної» України для функціонування політичних і правових систем окремих країн ЄС.

Ключові слова: природно-правові та позитивістсько-правові засади, ризики політичних систем, приватна власність, громадянське суспільство, природні права особи, межі здійснення природних прав.

Богинич О. Л. Естественно-правовые и позитивистско-правовые аспекты интеграционных процессов в Украине

В статье рассматриваются вопросы учета природно-правовых и позитивистской-правовых основ в процессе интеграции, происходящей в Украине в связи с ратификацией Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом. Отмечается, что приоритет имеют естественно-правовые основы. Раскрываются системные риски для деятельности политической системы, связанные с функционированием частной собственности. Отмечается необходимость усиления контроля институтов гражданского общества над органами государства в выполнении ими своих функций. Определяются правовые пределы защиты прав человека, в частности интересы детей. В контексте деятельности политических институтов современной Италии делается вывод о целесообразности учета опыта «послемайданной» Украина для функционирования политических и правовых систем отдельных стран ЕС.

Ключевые слова: естественно-правовые и позитивистско-правовые основы, риски политических систем, частная собственность, гражданское общество, естественные права человека, пределы осуществления естественных прав.

Boginich O. Natural law and positivist legal aspects of integration processes in Ukraine

In the article the questions of the account of natural law and positivist legal framework in the course of integration processes in Ukraine in connection with the recent ratification of the Association agreement with the European Union. Indicates that the precedence of natural law framework. Revealed systemic risks for the activities of the political system resulting from the functioning of private property. Emphasizes the necessity of strengthening of control by the institutions of civil society to the organs of the state in the exercise of their functions. Define the legal limits to protect individual rights, in particular, the interests of the children. In the context of the political institutions of modern Italy, the conclusion about the appropriateness of including the experience of «postmaydanoyi» Ukraine for the functioning of political and legal systems of individual countries of the European Union.

Key words: natural law and positivist legal framework, risks of political systems, private property, civil society, natural rights of man, the limits of the exercise of natural rights.

*Тетяна Іванівна Бондарук,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

ДЖЕРЕЛА ПРАВА ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Входження українських земель до складу Великого князівства Литовського (далі — ВКЛ) і перебування у його складі упродовж XIV–XVI ст. зумовило усталення досить розгалуженої системи джерел права. Як правило, до її складу включають звичаєве право (як литовське, так і руське), Руську Правду, міжкнязівські договори («ряди», «докончання»), привілеї (листи, ухвали, уставні грамоти), магдебурзьке право, церковне право, Литовський статут.

Складання системи джерел права ВКЛ у цілому відображало процес зміцнення та інституціонування державності — від союзу князівств, коли відносини між великим й удільними князями регулювалися договорами, що мали ознаки дипломатичних, до усталення принципу «єдинодержавності» великого князя і створення Литовського статуту як загальнодержавного кодексу.

Основною формою права ВКЛ до прийняття Литовського статуту був привілей або привілеія, які могли санкціонувати місцеве звичаєве право, встановлювати нові норми або виявляти князівські милості. Зокрема, виокремлюють жалувані грамоти (у вузькому значенні цього слова) — пожалування приватним особам та установам майна, угідь, земельних ділянок, титулів, закріплення угоди; грамоти пільгові, або власне привілеї, — приватні закони, які тією чи іншою мірою містять пільги щодо мита та юрисдикції; земські (шляхетські) привілеї; грамоти на магдебурзьке право; грамоти окремим групам осіб (євреям, татарам); жалувані грамоти охоронного змісту, суть яких полягала у підтвердженні (закріпленні) споконвічного порядку життя і гарантуванні недоторканості від посягань центральних і місцевих органів управління (уставні грамоти). Це стало вагомим фактором правоутворення на теренах ВКЛ упродовж XV ст.

Уставні грамоти виступали гарантією збереження правового порядку, а місцеві «закони, звичаї і поруки» набували державного авторитету. Вони підлягали підтвердженню кожним новим господарем, а існуюча практика переписування тексту, яка йому передувала, давала можливість, хоча і з певними застереженнями, достатньо безболісно змінювати «старовину» тих чи інших положень, адаптуючи їх до нового правопорядку.

Хоча уставні грамоти не мали чіткої системи та усталеного змісту, відрізнялися за змістом, всі вони тією чи іншою мірою регулювали владні функції центральних і місцевих органів, приватні відносини, майнові права шляхти, закріплювали принцип неподільності території, встановлювали норми кримінального і цивільного права тощо. За образним висловом Ф. Леонтовича, кожна з цих грамот «кидає промінь світла на внутрішнє життя даної землі», а аналіз закріпленого в ній правового порядку дає можливість говорити, зокрема, про київське або волинське право.

Першою спробою кодифікаційної діяльності у ВКЛ вважається Судебник Казимира 1468 р., який ознаменував появу литовсько-руського права — якісно нового права поліетнічного суспільства, яке вступило у добу феодалізму, і держави, яка еволюціонувала від ранньофеодальної до станово-представницької монархії [6, с. 36].

Своєрідним підсумком процесу правоутворення у ВКЛ стали Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 рр., які тривалий час (подекуди до середини XIX ст.) постулювали правовий порядок, зокре-